

Szmutku Melinda

Szent Ágnes legendájának magyarországi recepciója a 16–17. században

A jelen írásban egy olyan vértanú szűz antikvitásba visszanyúló legendájának magyarországi recepcióját ismertetem, akinek kultusza a középkorban és a kora újkorban is élő maradt, személye, cselekedetei évszázadok előrehaladtával sem merültek a feledés homályába. Római Szent Ágnes vértanúságának története sokak számára ismert különböző, a szentek élettörténetét tartalmazó gyűjteményekből, templomi prédikációkból, alakját attribútumaival több ábrázolás is megörökítette: többnyire báránnyal és zöld ággal jelenik meg templomi festményeken, freskókon. A 377-ben Szent Ambrus püspök által írt *De virginibus*¹ című traktátusban olvasható Ágnes-életrajz és ennek későbbi kompilációi nem csupán a hagiográfia számára izgalmas kutatásra alkalmas anyagokként tarthatók számon, hanem irodalomtörténeti szempontból is igen értékes szövegkorpusznak tekinthetők. Az Ambrus püspök által írt életrajz az eddigi kutatások alapján Magyarországon késő középkori és egy kora újkori forrásban maradt fenn, ezért annak vizsgálata és pontos meghatározása, hogy Ágnes személye és a hozzá kapcsolódó történetek miként kerültek be a magyarországi köztudatba, korai források hiányában igen nehézkes. A fennmaradt szövegek segítségével azonban rekonstruálható mindaz, hogy milyen formában emlékeztek meg róla, legendakompilációit milyen tanítás közvetítésének eszközeként használták, milyen példát akartak felmutatni az életének megismertetésével.

Az antikvitásban kialakult szentkultusz meghatározta a következő ezer év keresztény történelmét.² A női mártírok kultuszának első, mártirologiumokban olvasható nyomai a középkorban terjedelmes legendákká bővültek, melyek nem történelmi dokumentumként funkcionáltak. A szövegek célja az volt, hogy a folyamatosan kiegészülő, számos motívummal bővülő történet az adott korszakban megállja a helyét,³ befogadható legyen hallgatósága számára, ugyanakkor példaként is tudjon szolgálni a befogadó közönségnek. A legendákból folyamatosan más elemek kerültek kiemelésre, így a szentisztelet koronként eltérő igényekhez igazodott.⁴ Ambrus traktátusában a Szent Ágnesről szóló olvasható *vita* és ennek a *Legenda aurea*ban megjelent, majd később Magyarországon készült kompilációi szemléltetik, hogy az évszázadok rányomták bélyegüket egy-egy szent életrajzára: az Ágnes-legenda az idő távlatával egyre több cselekménymozzanattal egészült ki, a szent alakjához egyre több kisebb történet, csodaleírás is társult, és a hozzá kapcsolható

Szmutku Melinda (1996) – doktorandusz, Hungarológiai Doktori Iskola, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, meli.szmutku@gmail.com

A szerzőt jelen tanulmány megjelenésekor a Collegium Talentum ösztöndíjprogram támogatta.

¹A mű következő magyar fordítását használtam: *A szűzességről*. Ford., bev. Rajeczky Benjamin S. O. CIST. Bp. 1944 (Keresztény remekírók, 8. kötet).

²Brown, Peter: *A szentkultusz kialakulása és szerepe a latin kereszténységben*. Bp. 1993. 23.

³Uhrin Dorottya: *Szűzesség – szenvedés – szexualitás: A vértanú szűzek kultuszának elterjedése*. Bp. 2016 (Historiae II.), 161–162, 169.

⁴Barna Gábor (szerk.): *A szentisztelet történeti rétegei és formái Magyarországon és Közép-Európában*. A magyar szentek tisztelete. Szeged 2001. 12.

attribútumainak sora is bővült (a hosszú hajkorona, bárány és zöld ág mellett a gyűrűnek is kiemelt szerepet tulajdoníthatunk, miután bekerült a legendába Paulinus pap története).

A vértanú szüzek kultusza a középkorban példaként szolgált az aszketikus életforma beteljesítéséhez, az életszentség megéléséhez, mely a vértanúság helyett a szentté válás felé vezető utat jelentette.⁵ Magyarországon Szent Ágnes vértanúságának legendáját főképp a szerzetesrendekben használt kódexekhez kapcsolhatjuk, ez bizonyítja azt, hogy a szent életútja az életszentség megélésének példája volt az azt ismerő közösségek számára.

A kereszténység korai századaiban Szent Ágnes életéhez és vértanúságához több szöveg is köthető. A már említett, 377-ben Szent Ambrus által lejegyzett történet mellett a Rómában őrzött, Szent Damasus pápa 4. Századi, Ágnesről szóló életrajzát és Prudentius spanyol költő 405-ben írt versét is számontarthatjuk.⁶ A latin szövegek mellett Szent Ágnesről született egy görög legenda is, az előbbiekhöz viszonyítva azzal a különbséggel, hogy a latin változatokban olvasható fiatal lány személyéhez képest egy sokkal idősebb Ágnes-alakot ábrázol. A görög és latin változatok vegyítéséből jött létre egy *Gesta Sanctae Agnete* című szöveg, mely kiegészült Ágnes halála utáni csodákkal (szüleinek való megjelenése és az Emerenciához kapcsolódó történet).⁷ A Szent Ágneshez kapcsolható legelső történetek és legendák a kereszténység korai évszázadaihoz köthetők, jól érzékelhető azonban, hogy a magyarországi kódexekbe bekerült szövegek kompilátorai és lejegyzői már nem közvetlenül ezekre hivatkoztak, hanem a *Legenda aurea*-ban olvasható történetet veszik alapul a magyar fordítások vagy latin átdolgozások elkészítéséhez.

A magyarországi kompilációkat az *Érdy*- és *Cornides-kódex* őrzi, mindemellett a *Debreceni kódex*-ben egy magyar nyelvű és Temesvári Pelbárt prédikációgyűjteményének *Pomerium de sanctis Sermones de Sanctis* részében egy latin nyelvű prédikációba beépített változatát is ismerjük. Az ötödik kompiláció kora újkori, Illyés András először 1682-ben kiadott *A keresztyéni életnek példája vagy tüköre* című legendagyűjteményének *Ötödik része* tartalmazza azt. Ez utóbbi nyomtatványban olvasható legenda az egymással kronológiai tekintetben is igen közel álló változatoktól eltérő jegyeket mutat.

A fentiek ismeretében Szent Ágnes legendájának magyarországi recepcióját több szempontból lehet vizsgálni, a legendakompilációk tartalmát, cselekménymozzanatait, a bennük olvasható motívumokat szorosan összekapcsolhatjuk azzal, hogy milyen célközönség számára készült az a kódex, gyűjtemény, amely az egyes szövegeket tartalmazza, milyen más szentek történeteivel együtt szerepel az adott könyvben, illetve a kompilátor milyen tanítás közvetítése céljából helyezte el a legendát az adott gyűjteménybe, építette bele prédikációba.

Az Ágnes-legenda két magyarországi kódexben

Az *Érdy*- és a *Cornides-kódex*-ben olvasható két kompiláció áll a legközelebb a *Legenda aurea*-ban olvasható változathoz. A két kódexben olvasható magyar nyelvű változatokat a *Legenda aurea* Madas Edit által összeállított 1990-es kiadásában⁸ található, magyar nyelvű változattal

⁵ Uhrin Dorottya: *i. m.* 176.

⁶ Diskant Muir, Carolyn: *St. Agnes of Rome as a Bride of Christ: A Northern European Phenomenon, c. 1450–1520*. Simiolus: Netherlands Quarterly for the History of Art, Vol. 31, No. 3 (2004–2005). 135.

⁷ *Uo.* 136.

⁸ De Voragine, Jacobus: *Legenda aurea*. Vál., utószó, jegyzetek, Madas Edit. Bp. 1990.

hasonlítottam össze, mely bizonyítja, hogy a kompilátorok ez igen híres gyűjteményt vették kezükbe a kódexekben olvasható szövegek lejegyzése és fordítása közben.

Az *Érdy-kódex* egy tartalmilag igen sokszínű munka, keletkezési ideje vitatott volt, 1524 és 1527 közötti időre datálható.⁹ A kódex nem csupán legendáriumként funkcionált, öt része van, melyek közül az utolsó részben olvashatók a szentek legendái. Mindaz a műfaji sokszínűség, ami jellemzi, arra enged következtetni, hogy a kódex nem csupán szerzetesek körében való használatra készült. Madas Edit szerint az *Érdy-kódex* prédikációgyűjteményként tartható számon, de nem prédikációs céllal, hanem felolvasásra készült, a latinul nem tudó közösség számára a könyv helyettesítette a prédikátort.¹⁰ A *Prohemium libri* című magyar nyelvű bevezetőben arról olvashatunk, hogy a kódex a hívek kérésére jött létre, akik abból hasznos és jó gondolatokat emelhetnek ki maguknak. Az egyházi év vasárnapjaihoz, ünnepeihez és a szentek emléknapjaihoz kapcsolódó evangéliumok, apostoli levélszakaszok és prédikációk mellett a kódex tartalmazza egyes szentek legendáit is az ünnepeikre előírt olvasmányok mellett. A legendákat tartalmazó rész a *per circulum anni* beosztást követi, Ágnes legendája mellett Szent Borbála, Lúcia, Ágota, Dorottya, Juliánna mártírtörténetei is olvashatók benne. Megfigyelhető, hogy a kódex legendákat tartalmazó részében számos nőszent történetét megtaláljuk, ez azt feltételezi, hogy a kódex első birtokosai szerzetesnők, karthauzi apácák voltak.¹¹

Szent Ágnes ünnepéhez a tíz szűzről szóló evangéliumi rész kapcsolódik, melyet Szent Borbála ünnepén is felolvasnak, a kompilátor kiemeli, hogy az apostoli levelet és az evangéliumi szakaszt Szent Borbála ünnepénél keresse az olvasó. Az Ágnes-legenda bevezető gondolataiban rövid indoklást találunk arra vonatkozóan, hogy fontos Ágnes ünnepét megtartani, megemlékezni az életéről: „*Ez zenthseeges zyz Agnes azzonnak ynnepe napyat mynden tyztesseggel kel yllenewnk*”.¹² Az ünnep megülésének okát maga az olvasandó történet demonstrálja Ágnes vértanúságának bemutatásával. A legenda a prédikáció jegyeit viseli magán, ezt bizonyítja, hogy a terjedelmes szöveget párbeszéd sokasága dominálja, Ágnes szavai által közvetíti a prédikátor az olvasóknak, hallgatóságának szánt tanítást.

A párbeszédés részek terjedelmesek a szövegben, Ágnes több szereplővel is dialógust folytat: Symffronius fejedelm fiával, a fejedelemmel, Aspasius római vikáriussal, és imádság által Istent is megszólítja. A párbeszédés részek dominanciája, a prédikációs jelleg a kompilációban a *docere* érvényesülését eredményezi, a dialogikus részek a hitben való kitartáshoz és a Krisztushoz való hűséghez kapcsolódnak.

Ágnes az ifjúhoz intézett szavaiban elutasítja annak házassági kérelmét, és helyette Krisztust választja jegyeseül, akinek bemutatása metaforákban gazdag formában történik: Krisztus Ágnes a hit gyűrűjével jegyezte el, felékesítette gyönyörű ruhával és drágakövekkel, megjegyezte orcáját, és felöltöztette díszes ruhába. Krisztus az égi vőlegény, akibe Ágnes kimondhatatlanul szerelmes, szeretőjének nevezi őt, Krisztus ölelése tisztaságos, miatta marad szűz és szeplőtelen. A Krisztussal való egyesülés menyegzőként kerül ábrázolásra: Ágnes a menyasszony, Krisztus pedig az ő jegyese, vőlegénye, akivel a vértanúság által és az Oltáriszentség magához vétele

⁹ *Érdy-kódex*. Szerk. Volf György. Bp 1876 (Nyelvelmléktár, Régi Magyar Codexek és Nyomtatványok 4–5., Régi Magyar Codexek és Nyomtatványok). 7.

¹⁰ Madas Edit: *Érdy-kódex*. = „*Látjátok feleim...*”. *Magyar nyelvelmékek a kezdetektől a 16. század elejéig*. Szerk. Madas Edit. Bp. 2009. 340.

¹¹ *Érdy-kódex*. i. m. 12.

¹² *Uo.* 298. A következőkben az 1876-os szövegkiadás oldalszámait fogom használni.

során egyesülhet:¹³ „*ymaran az ew tyztassagos öleleeseeben be zoroytattam, ymaran az ew testhe en testemmel eeggyeswltetot es az ew veere az en orczaymat meg ekesewytette*”.¹⁴

A történetet tovább olvasva, a mennyei vőlegény bemutatását követően az ifjú kincseket ígért Ágnesnek, ha feleségül megy hozzá. Ágnes Krisztussal való jegyességét és égi kincseit a földi kincsekkel, és a földi szerelmet az égi szerelemmel állítja szembe: „*Tawozzal el en tewlem mert ymaran mas zeretöwtl foglaltattam meg, ky ennekem sokkal dragab ayandekokat adot. Es az ew hyteenek gyrwyeevel yegzöt meg enghemet, ky sokkal nemesb teeneladnal mynd nemzettel mynd meltosaggal, ky enghemet meg ekeseytet nagy zeep ötözettel. Az en yogomat és nakamat meg kernyeközte nagy dragalatos köwekkel*”.¹⁵ Ágnesnek a prefektus fiához intézett szavai ellentétpárokka- l vannak tele. Mindezekből az olvasó saját maga számára levonhatja a következtetést: az égi szférában minden ajándék sokkal értékesebb, mint a földi életben kapott materiális ajándékok, a Krisztussal való egyesülés pedig minden földi menyegzőnél tisztaságosabb, és örökké tartó.

A földi kincsek és a pogány férfi házassági kérelmének visszautasítása mellett a bálványimádás elutasításáról is hosszú beszédet olvashatunk. Az ehhez kapcsolódó dialogikus részben kifejezésre jut mindaz, amit a mulandó, anyagi világról gondol: Isten az égben van, nem pedig a kövekben, érc-ekben és fémekben keresendő, melyekből város épül, aki pedig ezeket Isten elé helyezi, az örök tűzön fog elégni. Ágnes sorsát kijelentései pecsételik meg, ezek miatt kerül bordélyházba, a megszegyenülés helyére, és később a Krisztushoz való hűsége miatt hal meg.

Az *Érdy-kódex*ben olvasható kompiláció – mint azt fentebb is említettem – igen közel áll a *Legenda aurea*ban olvasható Ágnes-legendához, azonban hiányzik belőle három csodajelenet: Ágnes halála utáni megjelenése, a kísértéstől szenvedő Paulinus pap és egy Ágnes templomát őrző pap története, akiktől Ágnes képe elfogad egy-egy gyűrűt. A három csodaleírás hiánya arra enged következtetni, hogy az *Érdy-kódex* másolója sokkal inkább a *docerére* helyezte a hangsúlyt a *delectare* helyett, amit a párbeszéd- es részek dominanciája és a kódex prédikációs céllal való létrejötte is alátámaszt.

A csonkán fennmaradt, 1514 és 1519 között összeállított¹⁶ *Cornides-kódex* az *Érdy-kódex*szel hasonló rendeltetés miatt készült. A *Cornides-kódex* megmaradt része, a *De tempore* liturgikus évet követő prédikáció- és a *De sanctis*-legendagyűjteményből tevődik össze. A Ráskay Lea, a Nyulak szigetén élő apáca által összeállított *De sanctis*-részben Szent Bereck püspök kivételével nőszentek legendáit olvashatjuk. Ez a rész a kolostor apácái által különösen tisztelt szentek és az apácák védőszentjeinek legendáit tartalmazza, melyek forrása a *Legenda aurea*.¹⁷ Lázcs Sándor szerint azonban a Nyulak szigetén nem létezett a *Legenda aurea*nak egy teljes magyar fordítása, mivel nem bizonyítható, hogy ebből dolgozott Ráskay Lea, hanem sokkal inkább az mondható el, hogy a kompilátor 1514 és 1519 között darabonként szedte össze a szövegeket, és készítette el a kéziratot. Esménye nem egy vegyes tartalmú, hanem egy egységes gyűjtemény létrehozása volt.¹⁸

¹³ Uo. 299–300.

¹⁴ Uo. 300.

¹⁵ *Érdy-kódex* i. m. 299.

¹⁶ Lázcs Sándor: i. m. 119.

¹⁷ Wehli Tünde–Bibor Máté János: *Cornides-kódex*. = „*Látjátok feleim...*”. Magyar nyelvemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig. Szerk. Madas Edit. Bp. 2009. 284.

¹⁸ Lázcs Sándor: i. m. 119.

A kódex *De sanctis*-része tudatos összeválogatás eredményeképp jött létre, célja, hogy a latinul nem tudó apácákat a legendák segítségével az erényes életre nevelje.¹⁹ Ebben a részben olvasható Szent Ágnes legendája, Dorottya, Ágota, Julianna, Potenciána, Ilona, Antiochiai Margit, Praxedes, Juszтина és Lúcia történetei mellett. A Szent Lúcia és Szent Ágnes életét tartalmazó ívfűzet a kódex többi ívfűzetével ellentétben nincsen megvonalmazva, és szövegtükre nagyobb a többiénél.²⁰ A kódex olvasóközönségének teológiai ismeretei nem voltak tudományosak, ezért a kegyességi irodalomból táplálkoztak, műveltségüket a liturgikus szövegek, a meghallgatott asztali olvasmányok tették ki.²¹

A *Cornides-kódex* 1967-es kritikai kiadásában az Ágnes-legendája mellett szerepel latin nyelven a *Legenda aurea* Ágnes-legendája. A kritikai kiadás egyik lábjegyzetében olvasható, hogy a *Cornides-kódex* kompilátora a *Legenda aurea* szövegét követte azzal a különbséggel, hogy a bevezető, névetimológiát tartalmazó rész hiányzik a kódexből, a magyar változat kissé bővíti, és rövid záradékot ad hozzá.²² A legenda néhány mondatos bevezetőjét a legenda cselekményének kifejtése követi. A narráció linearitását nem zavarja meg késletetés, a dialogikus részek száma is csekély. Egy részletes összevetés azt bizonyítja, hogy a *Cornides-kódex* kompilátora nem hagyott ki egyetlen cselekménymozzanatot sem a *Legenda aurea*ból, így a *docere* és a *delectare* kettőse egyformán jellemzi a legendát.

Mivel a kódex apácáknak készült, az *Érdy-kódex*ben olvasottakhoz hasonlóan megjelenik az ékességekkel, a mennyei gazdagsággal való felruházás, a gyűrű, mely a Krisztussal való jegyességet szimbolizálja, ugyanakkor a Krisztussal való egyesülés motívuma is. A kódexben olvasható legenda cselekménysora a *puer senex* motívumból nővi ki magát: „*Illehet hog zent agnes azzonak eztendevkben iffyvsag zamlatatneek. de az ev elmeenek merhetetlen nagy vensege vala. Testel iffyvchka vala. de lelekben veen. Zeep vala orchauul. de zeeb vala hytte!*”²³ Emellett a legenda a középkori spiritualitás jegyeit is a jegyesmisztika megjelenítése által magán hordozza: „*Az az kezde zent agnes azzon az ev jegyeseet cristust dychyrrny nemzetenek nemessegerevl. zepsegenek ekessegerevl. kazdagsaganak bevsegerevl...*”²⁴ Azt a következtetést vonhatjuk le, hogy kompiláció Ágnes élete, felsorolt érényeinek sokasága, a középkori jegyesmisztika jelenléte miatt kerülhetett be a Nyulak szigetén élő domonkos apácák kódexébe, mivel a vértanú szűz legendája a kolostorban lakóknak a tiszta, erényes életre hívta fel a figyelmét, építő olvasmányként szolgált az apácák számára. A legendát valószínűleg azért válogatták be a gyűjteménybe, mert a Domonkos-rendi kolostorban megemlékeztek róla, és tisztelet övezte alakját, vértanúságának emléknapján valószínűleg felolvasásra került a kódexben levő szöveg is.

Az Ágnes-legendája a 15–16. századi magyarországi prédikációkban

Az előbbieken során olvashattunk 15–16. századi Ágnes-legendája kompilációkról, melyek különböző rendeltetés alapján különböznek egymástól és a *Legenda aurea*ban olvasható változattól. Mindez segít megismerni azt, hogy a kompilációk milyen célkitűzések végett váltak

¹⁹ *Cornides-kódex*. Jegyz. és tan. Bognár András–Levárdy Ferenc. Bp. 1967. 789.

²⁰ Wehli Tünde–Bibor Máté János: *i. m.* 284.

²¹ Lázs Sándor: *i. m.* 61, 62.

²² *Cornides-kódex i. m.*, 769.

²³ *Uo.* 768.

²⁴ *Uo.* 768.

a gyűjtemények részévé, és milyen használói körben váltak ismertté. A magyarországi, Ágnes történetét tartalmazó prédikációk még közelebb engedik az olvasót annak megismeréséhez, hogy a legendát milyen tanítás közvetítése céljából fordították, másolták le, emelték be prédikációikba a szerzők, lejegyzők. Az Ágnes-legendát egy latin és egy magyar nyelvű prédikáció őrizte meg, e két prédikáció alapján fogom ismertetni a recepció egy másik szeletét.

Temesvári Pelbárt szentbeszédgyűjteménye, a *Pomerium de sanctis*, magában foglal három beszédgyűjteményt: a *Sermones Quadragesimales*, *Sermones de Tempore*, *Sermones de Sanctis* című műveket.²⁵ Az Ágnesről szóló, *De sancta Agnete*²⁶ című prédikáció a *Sermones Pomerii de sanctis I. (Pars hiemalis)* részben található. Ez a rész az egyházi év menetét követve tartalmaz szentekről szóló prédikációkat, egy szentről sok esetben három-négy prédikációt is olvashatunk, Szent Ágnesről azonban a prédikátor csupán egyet írt.

A beszédek a köznép épülése végett készültek, és azon utalás szerint, melyben Pelbárt előrehaladott korának nevezi magát, a prédikációk megírását az 1483 és 1489 közötti időszakra tehetjük.²⁷ Pelbárt beszédei latinul jelentek meg, ez azonban nem jelenti azt, hogy a beszédek latinul is hangzottak el.²⁸ A Szent Ágnesről írt prédikációról eddigi ismereteink szerint nem készült korabeli magyar fordítás, viszont a korabeli kódexek tartalmaznak magyar nyelvű Pelbárt-kompilációt. A *Debreceni kódex* betűhű átiratának bevezetője Pelbárt *Pomeriumát* nevezi meg mint forrást, de ezenkívül még az *Érdy-kódex* másolója is kölcsönöz Pelbárttól szöveghelyeket.²⁹

Pelbárt prédikációinak megírásakor erős, logikus, reális irányt követ, mindent százlaira szed, tudományos készletét gazdagon feltünteti, ez határozottan skolasztikus modorra vall. Mozaikkockákat rak össze, sűrű idézetekkel látja el műveit, a kockákból viszont egy egyöntetű egész keletkezik.³⁰ Ez az elkötelezettség és magas szintű műveltség teszi különlegessé Pelbárt írását. A prédikáció építőkövek összessége, melyek bibliai locusok, egyházatyák és más prédikátorok írásaira alapulnak, idézeteikből indulnak ki. A hivatkozások pontos megnevezésével elrendezetté alakítja gondolatmenetét, ami ezáltal logikussá válik. Pelbárt bibliai könyvekre is hivatkozik, melyekből pontosan idéz, minden gondolatnak megfelel egy bibliai *locus* és a részletes érvelés, emellett az egyházatyákra és más prédikátorokra is hivatkozik, idézvéen őket ugyanúgy, mint a bibliai *locus*okat.

A logikus gondolatmenet, a skolasztikus elrendezés a Szent Ágnesről szóló prédikáció olvasása közben is észrevehető. A bevezetőt követően Pelbárt a prédikáció szövegét három nagy részre osztja fel, melyeket egymást követően részletez. A hármas felosztás mindhárom része az Ágnes és Krisztus közti jegyesség kiemeléséről szól: az első rész a házasság jövetelének, a második a megszentelésének, a harmadik Ágnes Krisztus menyasszonyává tételének kifejtése. A prédikáció mindhárom része tovább bomlik újabb részekre, *subdivisió*kra. Ágnes életének mozzanatai, tettei egy-egy *subdivisió*nak felelnek meg, melyeket Pelbárt *privilegium*oknak, kiváltságoknak nevez, mivel mindegyik *subdivisió*ban megnyilvánul Ágnes valamely erénye, a *Legenda aurea*ban olvasható kronologikus narrációt követve.

²⁵ Vajthó László (szerk.): *Temesvári Pelbárt műveiből*. Bp. é. n. (Magyar Irodalmi Ritkaságok). 9.

²⁶ A latin nyelvű prédikáció fordításában és értelmezésében Dóczy Órs (Babeş–Bolyai Tudományegyetem) volt segítségemre.

²⁷ Szilády Áron: *Temesvári Pelbárt élete és munkái*. Bp. 1880. 11–12.

²⁸ *Uo.* 21.

²⁹ Szilády Áron: *i. m.* 63.

³⁰ *Uo.* 28.

Temesvári Pelbárt szentekről szóló prédikációi nem szükkölködnek a csodák leírásában,³¹ az Ágnesről szóló prédikációban a hét *privilegium*ból öt csodaleírást is tartalmaz, a *Tertium privilegium*tól kezdődően mindegyik részben találunk egyet. A csodák megjelenési sorrendben a következők: Ágnes haja elborítja a testét, mikor meztelenre vetkőztetik (*Tertium privilegium*), a prefektus fiának feltámasztása (*Quartum privilegium*), nem égeti meg a tűz, hanem a nép felé oszlik (*Quartum privilegium*), nyolc nap után megjelenik szüleinek (*Quintum privilegium*), Konstancia meggyógyítása (*Sextum privilegium*) valamint a Paulinusnak képből kinyújtott gyűrűs ujj (*Septimum privilegium*). A csodák leírása és a hozzájuk kapcsolódó kiváltságok az erények gyakorlására hívják fel az olvasók figyelmét, és nem szakítják meg a történet linearitását. Temesvári Pelbárt kiválóan fel tudta szabdalni a legendát, anélkül, hogy kitérőket tenne, vagy megcserélne bizonyos cselekménymozzanatokat, a tanítás és gyönyörködtetés kettőjét kitűnően kombinálni tudta szövegében.

Az Ágnes-legenda átdolgozását tartalmazó fontos magyar legendárium a *Debreceni kódex*ben található csonka rész. A kódex nem egységes egészként kezelendő, hanem több kódex összekötésének egésze,³² nemcsak formai, de tartalmi szempontból is nagyon összetett képet mutat. Mivel több kéz munkája, ezért az egyes részek tartalmilag is eltérnek egymástól.³³

A kódexben hétféle kézírás jelei mutatkoznak meg, eszerint a részek nem egy időben keletkeztek, de mindegyik rész valószínűleg a 16. század első felében jött létre.³⁴ A források használata indokolja, hogy a kódex legendáriumi része valamikor 1499 és az 1500-as évtized elejére tehető.³⁵

A kódex első része egy rendszeres és igen gazdag legendáskönyv első negyede, amely az eredetileg teljes kódexből kiaszakadt, és később egybekötötték más művekkel. A csonka legendárium tartalmazza a Szent Ágnes életéről szóló, *A zent Annos Azzonról valo pdikaco*³⁶ című szöveget. Az első rész 48 ünnepet tartalmaz, naptári sorrendben.³⁷ A szerző szándéka a *per circulum anni*-gyűjtemény megírása lehetett, de mivel ez a kézirat csonka, ezért azt csak feltételezhetjük, hogy ez megvalósult.³⁸ Használati körét tekintve elmondhatjuk, hogy az első öt részben – melynek első részében Ágnesről olvashatunk – Szent Ferencet, Szent Bonaventurát és Temesvári Pelbártot atyánknak nevezik a másolók, ez ferences használói körökre utal. Fordítói szerzetesek, másolói apácák és a címzettjei is apácák voltak.³⁹ A kompilátor a legfontosabb ünnepeken a legendákat prédikációkba foglalta, melyek forrása Temesvári Pelbárt, viszont a beszédek igen leegyszerűsítettek, az adott szent legendája az egyik tanúságnak felel meg.⁴⁰ Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az Ágnesről szóló prédikációt valószínűleg ferences környezetben olvasták fel.

A kódex kritikai kiadásához fűzött bevezető szöveg Temesvári Pelbárt *De sanctis*-kötetét említi meg, mint forrást, a prédikációba foglalt legendákhoz.⁴¹ Emellett Lázs Sándor megerősíti a kritikai kiadás bevezetőjében felsorolt források sorát. A kódex első részének forrásaként

³¹ Lázs Sándor: *i. m.* 288.

³² *Debreceni Kódex 1519*. Bev. Madas Edit–Reményi Andrea. Bp. 1997 (Régi Magyar Kódexek, 21). 10.

³³ *Uo.* 13.

³⁴ *Uo.* 10.

³⁵ Lázs Sándor: *i. m.* 285.

³⁶ *Debreceni Kódex i. m.* 317.

³⁷ *Uo.* 13.

³⁸ Lázs Sándor: *i. m.* 284–285.

³⁹ *Debreceni Kódex i. m.* 11.

⁴⁰ Madas Edit–Reményi Andrea: *i. m.* 297.

⁴¹ *Debreceni Kódex i. m.* 13.

megemlíti részben Jacobus de Voragine *Legenda aureáj*át, Petrus de Natalibus *Catalogus sanctorum et gestorum eorum*át, Johannes Herolt prédikációját és ismét Temesvári Pelbárt *Pomerium sermorum de sanctis*át is.⁴²

Ezen információk birtokában érdemes az Ágnes életéről szóló prédikációkat egymással összevetni, és kimutatni az egyes hasonlóságokat. A *Debreceni kódex*ben olvasható prédikáció vezérgondolatának tartalma, a bibliai *citatum*mal való indítás a Pelbártéhoz hasonló szerkesztési módot követi. Pelbárt megjegyzi a *Szentbeszéd*ek gyümölcsöskertje *Előbeszéd*ében, hogy a legendákat jól megrövidítve a beszédek közé fűzte, azokat választotta ki, amelyek szebbek és odaillők.⁴³ A *Debreceni kódex* kompilátora, hasonlóan Pelbárthoz, beleszötte a legendát a prédikációba, melyet a *Masod reendbeli tanusagonk lezo Azent zwz Annos azzonnak eleterol* kezdetű rész vezet be.

A *Debreceni kódex*ben olvasható prédikáció vezérgondolata a lélek boldog egyesülése Istennel, ami sokkal magasztosabb, mint a földi házasság, amelynek ünnepet és lakomát szereznek. A prédikáció bevezető gondolatai ráirányítják a figyelmet Szent Ágnes tetteire, a magasztos és Isten által készített mennyei házasságra. Mindez mindkét prédikációban ugyanabból a bibliai szöveghelyből indul ki, melyeket egymás alá helyeztem:

*meli igen edossegos es gioniorwsegos legion mikoron a Lelok az o teromto istenehoz egieswl a zeretetnek myatta ualion kih gondolhatia meg? auagi lelontheti? mikoron am zent pal egi keues eh ezt meg kostoluan el rittetesnek napia ugi monda zom nem lathatta: fwl nem halhatta: embornek csak ziuében sem zalhatot hogi azokat meg tunnia gondolnia me[.]eh sok gioniorúsegos bodogsagot zertzot vršten az o tet zeretoknak.*⁴⁴

*Quales et quam iocundissimae sint caelestes nuptiae, quando anima beata coniungitur Deo aeternaliter per amorem, quis sufficiat enarrare vel corde pensare, cum scriptum sit Isa. LXIV. et I. Cor. II.: Oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit, quae praeparavit Deus diligentibus se.*⁴⁵

A *Debreceni kódex* kompilátora az idézetben feltett kérdések alapján közvetlen kapcsolatot teremt az olvasóval, és ezáltal megszólítja, gondolkodásra készíti. Pelbárt kevésbé közvetlen az olvasóval, sokkal inkább arra törekszik, hogy pontosan hivatkozza le a forrást. A két szöveg ugyanabból a *locus*ből indul ki, melyeket ugyanabba a tematikus kontextusba helyeztek, a részek az égi menyegző, a mennyei, Istennel kötött házasság, a vele való jegyesség csodálatát is bemutatják, és azt a jutalmat, melyet az Isten az őt szeretőknak ajándékoz. Mindkét szöveg a jegyesmisztikára alapoz, és ugyanazon szöveghely köré építi fel az arról való beszédet. Azt a következtetést vonhatjuk le, amely már megjelent Lázs Sándornál is, miszerint a *Debreceni Kódex* prédikációi Temesvári vezérgondolatait követik,⁴⁶ ezt bizonyítják az egymás mellé helyezett, idézett szövegrészek is.

⁴² Lázs Sándor: *i. m.* 285.

⁴³ Vajthó László: *i. m.* 93.

⁴⁴ *Debreceni Kódex* *i. m.* 317, 319.

⁴⁵ Temesvári Pelbárt: *De sancta Agnete*, (<http://sermones.elte.hu/pelbart/index.php?file=ph/ph048>) (2021. 10. 26.)

⁴⁶ Lázs Sándor: *i. m.* 322–323.

Tovább haladva Eszter második könyvével találkozunk, mely arra hívja fel az olvasó figyelmét, hogy a házasság földi mulatságokkal jár, de amit Isten készít a mennyben az ő jegyeseinek, az sokkal magasztosabb, mert az örök étellel jutalmazza meg azokat:

mert ha ígi uagion ez velagon hogi ímeh mikoron valaki fiat meg hazasitia uagi leaniat el agia vendegsegot zerozot es nagi oromet mutat a vendegok elot nagiuat inkab az edos isten kiralioknak kiralia zeroz meg gondolhatatlan edos vendegsegot ahkoron mikorona yoh lolkoket kiket vrunk Iesus maganak legizot a hitnek giurwíueul.⁴⁷

Nam et videmus in his temporalibus nuptiis, quod tunc, dum quis facit sibi vel filio suo nuptias, facit maximum convivium, et quidquid potest ad honorem pertinens, ut patet Hester II.: Cum rex Assuerus pro coniunctione Esther reginae iussit praeparari convivium magnificentissimum. Si ergo sic facit homo mortalis, putas, quid facit Deus ipse rex regum immortalis, dum traducit animas beatas ad aeternas nuptias caelestes.⁴⁸

A *Debreceni kódex* kompilátora nem a pontosságra, a szöveghelyek részletes lehvivatkozására törekszik, hanem a tanítás átadására. Hivatkozásai Pelbártéhoz képest kevésbé pontosak, valószínűleg hallgatósághoz igazítottak, leegyszerűsítettek. A két vizsgált prédikáció hármas felosztása formai és tartalmi hasonlóságot mutat, bár az egyes *divisiók* megnevezése nem ugyanaz, mégis tartalmukban igencsak hasonlítanak.

Az Ágnes-legenda Pelbártnál a harmadik *divisió*ban jelenik meg, a *Debreceni kódexben* a másodikban. Temesvári Pelbárt nem szükölködik a csodák leírásában, a *Debreceni kódex* azonban csak olyan csodákat ír le, amelyek alapja valamilyen bibliai locus, történet. A *zent Annos Azzonrol valo pdikacio* csodái: Ágnes hajának megnövése, mely megvédte a megbecstelenítéstől, a prefektus fiának feltámasztása, az, hogy a tűz nem égette meg testét, hanem a nép felé terjedt, valamint a jámbor lelkületű ember eljegyzése, mind ahhoz kapcsolódnak, hogy Ágnes tiszta maradt a bűntől, Krisztus jegyese, és ezáltal védelmet és oltalmat kapott Istentől. Ugyanúgy, ahogyan Krisztus tette, Ágnes is megszabadított egy kísértésben levő embert, és eljegyezte. A kompilátor ennek igazolására példát állított az olvasó elé, melyet legenda által ismerhet meg. Krisztus Ágnest is megjutalmazta, és megvédte testének tisztaságát, ennek analógiájára Ágnes is megoltalmazta a hozzá folyamodó jámbor embert a testi kísértésektől. A *Debreceni kódex* csodái a bevezető gondolatban olvasható *locusszal* vannak kapcsolatban, és ahhoz vannak igazítva. A prédikációban megjelenő Szent Pál-idézet szerint Krisztus megjutalmazza az öt szeretőket, így Ágnes is megjutalmazza azt, aki bizalommal fordul hozzá, és a kísértésben segítségét kéri.

Temesvári Pelbárt prédikációjában másképp viszonyul a csodákhoz, mint a *Debreceni Kódex* kompilátora: Ágnes legendájának minden mozzanatához rendel valamilyen kiváltságot, erényt, amihez a csodák megléte is társul. A *Debreceni kódexben* a csodák jelenléte bibliai szöveghelyekhez kapcsolódik, így csak azon csodák képezik részét a prédikációnak, amelyek valamilyen bibliai történethez köthetők.

Temesvári Pelbárt és a *Debreceni kódex* kompilátorának írói módszere abban különbözik, hogy Temesvári nem válogat a csodák közül, hanem mindegyik csodához rendel egy kiváltságot,

⁴⁷ *Debreceni Kódex i. m.* 319.

⁴⁸ Temesvári Pelbárt: *i. m.* (<http://sermones.elte.hu/pelbart/index.php?file=ph/ph048>) (2021. 10. 26.)

a *Debreceni kódex* kompilátora azonban csak azokat a csodákat hagyja meg a prédikációban, amelyek mellé egy bibliai locust is tud helyezni.

Pelbárt szövegében a hétből öt kiváltság mellé csodás esemény fűződik: az angyali viaszgátláshoz (*angelica consolatio*) rendeli azt a momentumot, amikor az Úr angyala megvédi Ágneszt, és fénnel árasztja el a bordélyházat, a megszegyenítés helyét; az isteni segítséghez és támogatáshoz (*divina subventio et protectio*) két csoda kapcsolódik: az, amikor az Ágneshez közeledő ifjút megöli az ördög, illetve amikor a tűz nem égeti meg, hanem a nép felé irányul; a megboldogulás tapasztalása (*manifestata glorificatio*) Ágnes megjelenésével függ össze, amikor megkéri a gyászolókat, hogy ne sírjanak érte; a gyümölcsöző építkezés (*aedificatoria fructificatio*), a Konstancia csodás – Ágnes általi – gyógyulása utáni bazilikaépítés, és az utolsó a tiszta élet választása (*castificatorie suffragatio*), mely kiváltságot maga a jámbor pap tapasztalhatott Ágnessel kötött jegyessége által. A kiváltságokhoz kapcsolt cselekménymózzanatok felsorolásában megmutatkozik, hogy Pelbárt tudatosan illesztette be a legenda jeleneteit a skolasztikus jellegű prédikáció kereteibe.

Amellett, hogy a fent vizsgált két prédikációban a szerzők másképp viszonyulnak a csodához, és másképp építik fel a legendákat, találunk egyező szöveghelyeket vagy tartalmilag nagyon hasonló részeket, a párhuzamos szöveghelyeket megfigyelve azt vehetjük észre, hogy a szöveghelyek egyeznek vagy nagyon erősen hasonlóak. A szövegek szoros kapcsolata, az egyező szöveghelyek arra engednek következtetni, hogy a *Debreceni kódex* kompilátora kezébe vette a *Pomerium de Sanctist*, és használta a prédikáció megírásakor, lefordított belőle részeket, és átültette a saját szövegébe.

A kora újkori legendairódalom és a mártírtörténetek

A kora újkori legenda funkciója más, mint a középkori legendáé. A tanítás, erkölcsformálás, a szentisztelet propagálása és az ereklyekultusz elfogadtatása a kora újkorban is cél volt, ám a társadalmi, politikai, kulturális és mentalitásbeli változások következtében a hagiográfiai szövegek funkciója is módosult. Tüskés Gáborra és Knapp Évára hivatkozva Szilágyi Anna-Rózsika azt állítja, hogy a 17. századi Magyarország két alapvető társadalmi, politikai és egyházpolitikai problémája a török elleni küzdelem és az ellenreformáció volt. Ezek nyomai toposzok és motívumok szintjén fellelhetők a kora újkori szenttörténetekben.⁴⁹ A posztridentinus katolicizmusnak, miközben a protestáns kihívásokra megkísérelt válaszolni, de saját hagyományát és értékeit is meg szeretne volna őrizni, újra kellett gondolnia a középkori örökséget a szentek tiszteletét illetően is, meg kellett találnia annak helyét, funkcióját a katolikus reformok közepette.⁵⁰

A 17. század közepén megjelenő szenttörténetek, amellett, hogy a főhős kitartását, igazhittűségét szimbolizálják, a térítés és visszatérítés műfajaivá is válnak. Céljuk a katolikus egyház stabilizálásának, fennmaradásának elősegítése és a hívők megnyerése. A legendák nyelvezete, a katolikus elemek hangsúlyozása fontossá válik, a propagandisztikus szándék pedig a katolikus

⁴⁹ Szilágyi Anna-Rózsika: *Kora újkori hagiográfia: retorika és szenttörténetek. (Officia oratoris Illyés András legendáriumának mártírtörténeteiben és a kora újkori szentek legendáiban)*. Kvár 2015. 34.

⁵⁰ Gábor Csilla: *Szentek történetei a 17. század magyarországi katolikus prédikációirodalmában = Uő: Laus et polemia. Magasztalás és vetekedés középkor- és kora újkori szövegtípusokban*. Debrecen–Kolozsvár 2015. 88.

egyház megmaradását célozza.⁵¹ Illyés András az 1682-ban először kiadott *A keresztyéni életnek példája avagy tüköre, Az-az: A' szentek Élete*⁵² című legendagyűjteménye struktúrájában, a legendák megszerkesztettségében teljesen más képet mutat, mint az előtte készült kódexek és prédikációk. A legendárium Illyés életében három kiadást ért meg Nagyszombatban, az első 1682-ben jelent meg, majd ezt követte az 1694-es és 1707-es kiadás,⁵³ két alkalommal magyarul és egyszer latinul jelent meg.⁵⁴ A legendagyűjtemény tudatosan megszerkesztett munka, az előzőleg vizsgált kódexekkel és gyűjteményekkel ellentétben nem az egyházi év kronologikus rendjét követi, hanem tipológia alapján rendezi sorba a szenteket. Az első rész Szűz Mária élettörténetét, a második az apostolok, a harmadik a mártírok, a negyedik a hitvallók, az utolsó pedig a szent szüzek és özvegyek történeteit közli. A vértanú szüzek életéről az ötödik részben olvashatunk, melynek címe: *Ötödik része. A' Sz. Szüzekről, és Özvegyekről*. A három kiadás jelentős tartalmi különbségeket hordoz, annak tekintetében, hogy kiknek a legendái kerültek bele. Szilágyi Anna-Rózsika hasonlította össze ezen kiadásokat, ennek eredményeit doktori disszertációjában fel is vázolta. Az 1707-es kiadás az 1682-eshez képest jóval több női szentet, ezen belül vértanú szüzet sorol fel.⁵⁵ Ágnes legendája mindhárom kiadásban szerepel, ami abból eredeztethető, hogy a gyűjtemény keletkezési idejében személye már igen ismert volt Magyarországon, vértanúságának története bekerült a köztudatba. A szerkezet mellett fontos megemlíteni a legendárium létrejöttében szerepet játszó legendáriumokat, könyveket. Illyés András legendáriumának egyik fontos forrása a spanyol Alfonso de Villegas 1578-ban megjelent *Flos sanctorum* című gyűjteménye. Ezen művet a szerző latin címe ellenére spanyolul írta, és több olasz variáns is készült belőle. *A keresztyéni életnek példája avagy tükörének* szerkesztési módjában hasonló ehhez a legendáriumhoz, utóda, de kiegészítője is a középkori hagyománynak, szervezőelve pedig a tipológia, ezzel kiragadja a liturgiából a szenteket, és megadja az olvasónak a lehetőséget arra, hogy maga válasszon az olvasásra a történetek közül.⁵⁶

A vértanú szüzek legendáit ezen előzetes ismeretek és kutatási eredmények felhasználásának segítségével érdemes közelebbről szemügyre venni. Már az is szembeütő különbség a középkori legendáriumokhoz képest, hogy Illyés legendái egy olyan egységes gyűjtemény részei, amelyben kiüntetett szerepet kapnak a női szentek, külön rész tárgyalja őket. A szentek történeteinek tipologikus felosztása eredményezi azt, hogy a szerző a művet nem egy meghatározott olvasóközönség számára állította össze, hanem mindenkinek megadja a lehetőséget, hogy válassza ki,

⁵¹ Szilágyi Anna-Rózsika: *i. m.* 35.

⁵² A legendárium első kiadása: Illyés András: *A keresztyéni életnek példája avagy tüköre, Az-az: A szentek Élete. Mely minden szorgalmatosággal, Nevezetes Autorok Irásban fel-kerestet, Sommába foglaltat, és Olaszbol Magyarra fordítatot, s' rendesen ött Részben osztatot. Illyés András, Pasoni Kanonok-által. Ötödik része. A Sz. Szüzekről, és Özvegyekről*. Kinyomtatott Nagy-Szombatban az Academiai Böttükkel, Smensky Mátyás által, MDCLXXXII. Esztendőben. 1682. RMK. I. 1291.

⁵³ A továbbiakban az *ultima manus* elve alapján a legendárium 1707-es kiadásából idézek:

Illyés András: *Keresztyeni életnek példája avagy tüköre, Az az: A' szentek elele, melyet Régen tudos, és Nevezetes Olasz Autorok Könyveiből, kiválképpenváló szorgalmatosággal, Olasz nyelven rövid sommában foglalt Romában: és annakutána Magyar nyelven megmagyarázott Magyar Országban: és rendesen ött Részre osztott: azután pedig több Keresztyén Nemzeteknek is lelki vigasztalására 's épületére Deák nyelvel megajándékozott: most pedig megjobbítással másodszeris Magyarul kinyomtatott Illyes Andras erdelyi püspök. Ötödik része. A' Szent Szüzekről, és Özvegyekről*. Nagy-Szombatban Nyomtatott, az Academiai Böttükkel MDCCVII. Esztendőben. 1707. RMK I. 1728.

⁵⁴ Szilágyi Anna-Rózsika: *i. m.* 42.

⁵⁵ *Uo.* 44–45.

⁵⁶ *Uo.*

melyik szentről szeretne olvasni. Illyés András igyekszik mindenkit egyformán megszólítani, ezért úgy alakította ki a legendagyűjteményét, hogy abban minden szenttípusnak helye legyen: bibliai szentek, vértanúk, hitvallók és püspökök történeteiről olvashatunk benne. A gyűjtemény legendáinak címei után forrásmegjelölést is találunk, majd a szövegek rövid elmélkedő részekkel folytatódnak. A bibliai *locusok*, latin bevezetők a tudományosságot, a hitelességet támasztják alá.⁵⁷ A legendárium az 1707-es kiadás alapján Szent Ágnesről két legendát tartalmaz: az első a *Szent Agnes Szüz és Mártyr élete*,⁵⁸ a második pedig a *Szent Agnes Szüz Második Innepéről*⁵⁹ című szöveg. A két legenda forrásaként az említett kiadásban a szerző Szent Ambrus püspököt és *több Autorokat* jelöl meg, mely utóbbiakat nem nevezi meg a nevükön.

A legenda bevezető része figyelemfelkeltő funkcióval rendelkezik. Hasonlóan a prédikációk szövegéhez, a szerző kiemeli a legfontosabb témát, amelyről beszélni szeretne, és ahhoz rendeli hozzá legendát. Az Ágnes-legendá bevezetője utal arra a jelenetre, amikor Ágnest bordélyházba viszik: „*Játván az ördög, hogy a 'Kristus Jésusnak a 'városokban, és egyéb helyeken vannak némely házai, mellyekben Szerzetes emberek laknak, kik éjjel, nappal foglalatosok az Isteni szolgálatban. Az ördögnekis sok városokban, és több helyeken, vannak némely házai, mellyekben tisztátalan személyek laknak, kik éjjel, nappal az Istent megbántják, és az ördögnek szolgálnak*”.⁶⁰ A bevezető rész által Illyés András összeköti azt a kort, amelyben Ágnes élt, a saját korával: ugyanaz a jelenség, ami Illyés szövegének keletkezési idejében létezett, Ágnes vértanúságának idején is jelen volt.

Ágnes vértanúságának kora és az Illyés-szöveg keletkezési idejének összekapcsolása mellett a legenda példabeszéd-, példázatjelleggel is rendelkezik a következő kijelentés által: „*Egy ilyen házhoz vitetett volt Szent Agnes Szüz egy istentelen Biro parancsolattyára, ki az ördögtől hitegettetvén, ki akarja vala ezt a 'Dicsőséges Szüzet, a 'Kristus Jébus Jegyesinek szama közül szakasztani, és az ördög rabjává tenni, mely dolog a 'Szent Szüznek igen nehéz gyötrelmére volt a 'többi között*”.⁶¹ A szövegből idézett részek úgy hatnak, mintha a szerző egy korabeli jelenséget egy régebbi eseménnyel szeretne példázni, az olvasó feladatát pedig megkönnyíti azzal, hogy segít neki elképzelni, milyenek lehettek a tisztátalan házak a Szent Ágnes idejében.

A legenda eseményeinek előrehaladását – hasonlóan ahhoz a szerkesztéshez, mely az *Érdek-kódex*ben olvasható történetet is jellemzi – párbeszédreszek késleltetik, melyek tanítójelleggel kölcsönöznek a szövegnek. Az Illyés András gyűjteményében olvasható alaptörténet, a kis eltéréseket nem számítva, megegyezik középkori elődeivel, viszont különbséget abban találunk, a kronologikus sorrend elhagyása mellett, hogy Illyés András Ágnes vértanúságának történetét példázatként tárja az olvasó szeme elé. Az Ágnes szavai által közvetített tanítás a tisztasággal kapcsolatos, ami ebben a szövegben nem kapcsolódik össze olyan élesen a jegyesmisztikával, mint a középkori kódexekben, ami valószínűleg annak tulajdonítható, hogy Illyés nyomtatványának célközönsége nemcsak apácákból állt.

Az Ágnes-legendában olvashatóak a protestáns tanokkal szembemenő kijelentések is, ami számos poszttridentinus időszakban keletkezett szöveget jellemez. Krisztus istenségét, Szüz Mária személyének üdvtörténeti fontosságát és a bálványimádás elutasításának nyomtatékosítását

⁵⁷ Szilágyi Anna-Rózsika: *i. m.* 46–47.

⁵⁸ Illyés András: *i. m.* 38–44.

⁵⁹ *Uo.* 44–45.

⁶⁰ *Uo.* 38.

⁶¹ *Uo.*

megtaláljuk a szövegben. A tisztaság kiemelése összekapcsolódik Szűz Mária alakjával is: „*Vaygon Attya, ki soha aszszony állatot nem ismért: vaygon Annya, ki soha férfiat nem ismért, hanem tisztaságos szüezességben megmaradott*”.⁶² A mariológával kapcsolatos idézet mellett a Krisztus istenségét hangsúlyozó mondatok igen számottevően jelen vannak a szövegben:

*Az Angyalok néki szolgálnak, a' Nap, és hold látván őtet, csudálkoznak. Néki oly hatalma vaygon, hogy az halottaknak életet ad, illetve a' betegeket meggyogyítja.*⁶³

*Találtaték, a' ki megmondaná a' Præfectusnak, hogy Agnes Keresztyén volna, és el-hitette magával, hogy a' Kristus Jésus Jegyese, kit a' Keresztyének Isten gyanánt imádnak.*⁶⁴

*de a' fenyegetéssel semmi indulatot nem szerezhete a' Kristus Jésus szolgálójának álhatalatos szívében.*⁶⁵

*A' mit akarsz azt cselekedd ellenem, mert én soha meg nem szünöm a' Kristus Jésust imádni, hogy a' köveket imádgym.*⁶⁶

*Felele Szent Agnes: Noha a' te hited nem érdemli ezt, mindazáltal az én Uram Kristus Jésusom tisztességéért, megcselekeszem.*⁶⁷

*Mindenható Ur Isten, méltó minden imáadásra, és tiszteletre: én Uramnak Kristus Jésusomnak Attya, végetlen hálát adok néked, mivel a' te egyetlen egy fiad által, megszabadultam a' gonosz emberek kezeitől, és a' tisztátalan léleknek ondok fertelmességétől.*⁶⁸

A fenti idézetek Jézus istenségének megerősítését tartalmazzák, melyek az antitrinitáriusokkal szembenálló pozíciót érzékeltetik. A bálványimádás elutasítása ismételten a katolikus restauráció korszakához köthető, és bár már a korábbi kompilációkban is jelen volt, ebben a szövegben igen erőteljesen aktualizálódik, és új értelmet nyer.

A fentebb elmondottak tekintetében érdemes az Illyés-szöveg csodáira is rátekinteni. Mint ahogyan azt az *Érdy-kódex*ben olvasható változatban, Temesvári Pelbárt prédikációjában vagy a *Debreceni kódex*ben olvasható prédikációban érzékelhetjük, Illyés András is a tanítások közvetítésére fókuszál, melyeket kiszíneznek a csodaleírások, a *docere et delectare* kettősére a *docere* túlsúlya jellemző.

Érdemes szót ejtenünk a gyűjteményben megjelent második Ágnes-legendáról, mely nem egy új legenda, hanem – ha a *Legenda aurea*ban olvasható változatot tekintjük viszonyítási alapnak – az első legenda folytatása. A legenda címe: *Szent Agnes Szüz Második Innepéről*. Az első legenda Ágnes ünnepének Boldogasszony hava, vagyis január 21. napját nevezi meg, a második ünnep létrejöttét a következőképpen indokolja: „*Mely dolognak emlekezetére, az Anyaszentegyház, másodszor szenteli e' Sz. Szüznak Innepét, nyolczadik naponis az ő Mátyróságának napja után*”.⁶⁹ Illyés András megszakítja az események sorrendjét, és kettéosztja a történetet: az első

⁶² Illyés András: *i. m.* 39.

⁶³ *Uo.* 39.

⁶⁴ *Uo.* 40.

⁶⁵ *Uo.*

⁶⁶ *Uo.* 41.

⁶⁷ *Uo.* 43.

⁶⁸ *Uo.*

⁶⁹ Illyés András: *i. m.* 45.

legenda Ágnes vértanúhalálával lezárul, és a halála utáni történéseknek külön legenda ad keretet. A második legenda Ágnes halála utáni csodatörténeteket tartalmaz.

A rövid terjedelmű legenda (a nyomtatványban egy oldal és néhány sor) felét a bevezető rész teszi ki. A csodatörténet bibliai *locus*ra épül. A *locus* azért fontos a legendában, mert kiemeli azt, hogy a földi kínok jutalmat kapnak a mennyben: az igazak azért halnak meg, hogy örökké éljenek, és ezért nincs is valóságos haláluk. Ágnes hűségével és vértanúhalálával örök életet nyert, szentté vált, és csodákat tett: megjelent a szüleinek, és meggyógyította Konstanciát.

A második legendában is találkozunk párbeszédes részekkel, Ágnes tettei, szavai és csodái a halál utáni üdvözülés példájaként állnak az olvasó előtt. A szöveg tanítja, gyönyörködteti és meggyőzi az olvasót. A *docere*, *delectare* és *movere* hármasa egyszerre érvényesül a szövegben. A tanítás a csodákon és a párbeszédes részeken keresztül nyilvánul meg, amelyek egy időben gyönyörködtetik és megindítják az olvasókat, a példás életre sarkallják őket.

A *Keresztyeni életnek példája avagy tükörében* olvasható Ágnes-legendák a megszerkesztettségük és a bennük olvasható tanítások témái miatt térnek el a középkori variánsoktól. A középkori kompilációk igyekeznek hűek maradni a *Legenda aureához* és Szent Ambrus *A szüzekről* című traktátusához, Illyés András viszont azokat a mozzanatokot veszi át ezen forrásokból, melyek szükségesek: a *moveréhez* és a bibliai *locus*okhoz kapcsolódnak, azokat példázzák. Nem nevezhetjük prédikációknak a szövegeket, mivel hiányoznak belőlük a prédikáció szerkesztésmódjára vonatkozó formai sajátosságok, a prédikációs jelleget a téma felvezetése, illetve a tanítások közvetítésének dominanciája biztosítja.

Összefoglalásképp a magyarországi Ágnes-legenda kompilációkról elmondható, hogy hűek maradtak a *Legenda aureában* olvasható változathoz, az eltérések annak tulajdoníthatók, hogy a kompilációkat tartalmazó könyveket milyen célközönség vette a kezébe, és a szerző, lejegyző mit szeretett volna üzeni vele az adott olvasóközönségnek. A kódexek, prédikációgyűjtemények tartalmi összetétele, a prédikációk témái, a kódexekben olvasható más szentek legendái, illetve maga az idő is befolyásolta mindazt, hogy mi került a szövegekbe. A magyarországi kompilációk egymással való összehasonlítása mellett a kutatás folytatható német vagy angol nyelvű szövegek bevonásával, a magyarországi kompilációk ezekkel való összehasonlításával.

The 16th-17th Century Reception of the Legend of St. Agnes of Rome in Hungary

Keywords: virgin martyr; legend, codex, compilations, cult of saints

St. Agnes of Rome's cult remained alive in the Middle Ages as well, the story of the saint's martyrdom was included in collections of sermons and legendary in Hungary. The earliest Latin texts (biography of Agnes by St. Ambrosius, legend in the *Legenda Aurea*) after small adjustments were included as compilations in 16-17th century Hungarian collections. The creation of text versions is also influenced by the content of the codices that contain them, the content of the collections of sermons, the topics of the sermons, the legends of other saints that can be read in the codices, and also time. In this study, I trace the changes that the Hungarian compilations underwent compared to the Latin legend in the *Legenda Aurea*, what they were able to preserve from the Latin legend in the *Legenda Aurea*, and what elements of the plot were later added to the Hungarian versions.